

चौ० चरण सिंह विश्वविद्यालय, मेरठ
सम्भाषण-संस्कृतम् (Spoken Sanskrit)

अधिगम उपलब्धियाँ -

1. सरल एवं रुचिकर विधि 'संस्कृत कठिन है' इस प्रवाद के निवारण में सहायक होगी।
2. संस्कृत को विषय के रूप में चुनने के लिए उद्यत हो सकेंगे।
3. संस्कृत-संभाषण भाषा और संस्कृति के प्रति स्वाभिमान उत्पन्न करेगा।
4. भारत की आत्मा अध्यात्म को समझने में यह कोर्स सहायक होगा।

4 क्रेडिट, 60 व्याख्यान

(आन्तरिक मूल्याङ्कन 50 + बाह्य मूल्याङ्कन 50 = पूर्णाङ्क-100)

यूनिट - 1 10 व्याख्यान

गीतम् - पठत संस्कृतम्.....। मम नाम - भवतः नाम किम्? भवत्याः नाम किम्? द्वयोः मध्ये परिचयः। परस्परं पञ्च जनानां। सः कः? सा का? तत् किम्? एषः, एषा, एतत्। अहम्, भवान्, भवती..... अभिनयः। आम्, न, वा/किम्..... अभिनयः। अस्ति, नास्ति..... अभिनयः। अल, तल, कुल, सर्वल, अन्यल, एकल - अभिनयः। षष्ठी - तस्य, एतस्य, कस्य, तस्याः, एतस्याः, कस्याः, मम, भवतः, भवत्याः..... अभिनयः। मम नासिका, भवतः नासिका, भवत्याः नासिका। एतत् कस्य? अङ्गानि प्रदर्श्य प्रश्नः। दशरथस्य..., सीतायाः..., लेखन्याः..., पुस्तकस्य..., स्फोरकपत्रस्य (Flash Card) उपयोगः करणीयः। 'पुत्रः' 'पतिः' इत्यादीनां वाक्यपलाणाम् (Charts) उपयोगः करणीयः। आवश्यकम्, मास्तु, पर्याप्तम्, धन्यवादः, स्वागतम्। पूर्वनिश्चितसम्भाषणप्रदर्शनम्। क्रियापदानां पाठनम् - गच्छति। आगच्छति। पठति। लिखति। खादति। पिबति। क्रीडति। वदति। उत्तिष्ठति। उपविशति। गच्छामि। आगच्छामि.....। गच्छतु। आगच्छतु.....। सङ्ख्याः - (अ) 1, 2, 3, 4,.....10 (आ) 10, 20, 30,.....100। समयः - 5.00, 5.15, 5.30, 4.45। कथा - गतानुगतिको लोकः। (काचित् कथा सरलया भाषया वक्तव्या)। रटनाभ्यासः (पूर्वमेव लिखितानि पठितानि च कानिचित् वाक्यानि वाचनीयानि)। एकं वाक्यम् (प्रत्येकं छात्रः एकं वाक्यं वदेत्।)

यूनिट - 2 10 व्याख्यान

शब्देषु लिङ्गभेदज्ञापनम् - यथा - सः सुधाखण्डः, सा कुञ्चिका, तत् पुष्पम्। बहुवचनपाठनम् - बालकाः..., बालिकाः..., लेखन्यः..., पुस्तकानि...। ते, के, ताः, काः, तानि, कानि, एते, एताः, एतानि, भवन्तः, भवत्यः, वयम्। (चित्राणि उपयोक्तव्यानि।) वचनपरिवर्तनाभ्यासः। यथा - सः बालकः - ते बालकाः। अस्ति - सन्ति। कति? सप्तमी - हस्ते। उत्पीठिकायाम्। लेखन्याम्। पुस्तके। (स्फोरकपत्रस्य प्रयोगः करणीयः।) वाक्यपत्रस्य उपयोगेन वाक्यानि वाचनीयानि। कदा? उत्तराणां प्रश्नाः। (शिक्षकः आरम्भे उत्तरं वदेत्, अनन्तरं छात्राः तस्य प्रश्नं पृच्छेयुः।) यथा - रामः प्रातःकाले शालां गच्छति। रामः कदा शालां

गच्छति? अद्य, श्वः, परश्वः, प्रपरश्वः, ह्यः, परह्यः, प्रपरह्यः, इदानीम्। गच्छन्ति। गच्छामः। गच्छन्तु।
 शिष्टाचारः - सुप्रभातम्/नमस्कारः/शुभरात्रिः/हरिःओम्/क्षम्यताम्/चिन्ता मास्तु। प्रातर्विधिः - दन्तधावनम्
 इत्यादयः शब्दाः पाठनीयाः। सङ्ख्या - 1-50। समयः - 6.05, 6.10, 5.55, 5.50।
 स्वागतसम्भाषणम्। (शिक्षकः सहशिक्षकेण सह कृत्वा प्रदर्शयेत्) कथा। रटनाभ्यासः। वाक्यद्वयम्
 (प्रत्येकम् अपि छात्रः वाक्यद्वयं वदेत्।)

यूनिट - 3 10 व्याख्यान

क्रियापदानां बहुवचनरूपाणि। गच्छन्ति - गच्छामः - गच्छन्तु (Chart दर्शनीयम्) पिबन्ति - पिबामः -
 पिबन्तु। लिखन्ति - लिखामः - लिखन्तु। इत्यादिपरिवर्तनाभ्यासः कारणीयः। द्वितीयाविभक्तिः -
 स्फोरकपत्राणाम् उपयोगः। (वाक्यपत्राणि उपयुज्य वाक्यानि वाचनीयानि।) कृपया ददातु - वस्तुनि प्रदर्शय।
 शिक्षकः एकैकं वस्तु प्रदर्शयति। उदा. - ग्रन्थः, घटी, छात्राः - कृपया ग्रन्थं ददातु, कृपया घटीं ददातु
 इत्यादि वदेयुः। (स्फोरकपत्रस्य उपयोगः) पुरतः, पृष्ठतः, वामतः, दक्षिणतः, उपरि, अधः। (चित्रं दर्शनीयम्)
 इतः, ततः,तः, गृहतः, कुतः? (स्फोरकपत्राणाम् उपयोगः) वाक्यपत्राणि उपयुज्य वाक्यानि
 वाचनीयानि। कथम्? सम्यक्। शीघ्रम् - मन्दम्। उच्चैः - शनैः। पठनार्थम्, किमर्थम्? सप्तककाराः - किम्,
 कुत्र, कति, कदा, कुतः, कथम्, किमर्थम् (Chart प्रदर्शनीयम्)। एकैकम् उपयुज्य परस्परं प्रश्नाः। अपि।
 अस्तु। अहं न जानामि। - कानिचन वाक्यानि। भूतकालीनक्रियापदानां पाठनम्। गतवान् - पठितवान् -
 लिखितवान्। गतवती - पठितवती - लिखितवती। क्रियापदकोष्ठकस्य प्रथमपृष्ठस्य अभ्यासः। द्वितीयपृष्ठस्य
 सर्वाणि क्रियापदानि उपयुज्य छात्राः वर्तमानकाले वाक्यानि वदन्ति। (ए.व - ब.व.) विशिष्टक्रियापदानाम्
 अभ्यासः - करोमि - कुर्मः। करोति - कुर्वन्ति। ददामि - ददामः। ददाति - ददति। शृणोमि - शृणुमः।
 शृणोति - शृण्वन्ति। जानामि - जानीमः। जानाति - जानन्ति। सम्बोधनम् - भोः!, श्रीमन्!, मान्ये!,
 भगिनि!, मित्र!,महोदय!, राम!, सीते! इत्यादि। सङ्ख्या - 1-100। समयः - 1.00, 2.00,
 3.00, 4.00। सम्भाषणप्रदर्शनम् (मित्रसंलापः)। कथा। वाक्यत्रयम् एकैकोऽपि छात्रः वदेत्।

यूनिट - 4 10 व्याख्यान

अतः, इति, अस्मि, यदि - तर्हि, यथा - तथा, तः - पर्यन्तम् (वाक्यपत्रस्य उपयोगेन वाक्यानि वाचनीयानि।)
 अद्य आरभ्य कृते (वाक्यपत्रस्य उपयोगः करणीयः) क्तवतुप्रत्ययान्तानाम् अभ्यासः गतवान् - पठितवान् -
 लिखितवान् (ए.व. पुलिङ्गे)। गतवती - पठितवती - लिखितवती (ए.व. स्त्रीलिङ्गे)। गतवन्तः - पठितवन्तः -
 लिखितवन्तः (ब.व. पुलिङ्गे)। गतवत्यः - पठितवत्यः - लिखितवत्यः (ब.व. स्त्रीलिङ्गे)। सः गतवान् - सा
 गतवती - लिङ्गपरिवर्तनाभ्यासः। अहं गतवान् - अहं गतवती - लिङ्गपरिवर्तनाभ्यासः। क्रियापदानां
 कालपरिवर्तनाभ्यासः। यथा - गच्छति - गतवान्, गतवती। विशेषपाठनम् - आसीत्, आसन्, आसम्।
 एकः, एका, एकम् - लिङ्गभेदः ज्ञापनीयः। (स्फोरकपत्रस्य उपयोगः) भोजनसम्बन्धिशब्दाः यथा - सूपः,
 शाकम्, इत्यदयः। सङ्ख्या। समयः। ॐ - सङ्ख्याक्रीडा। कथा। सम्भाषणप्रदर्शनम्। चत्वारि वाक्यानि।
 वाहनानां नामानि। तृतीयाविभक्तिः - दण्डेन, मापिकया, लेखन्या, पुष्पेण। (वाक्यपत्रस्य आधारेण

वाक्यानि वाचनीयानि।) सह, विना। अद्यतन, ह्यस्तन, श्वस्तन, पूर्वतन, इदानीन्तन भविष्यत्कालीनक्रियापदानां पाठनम्। गमिष्यति, पठिष्यति, लेखिष्यति। (कोष्ठकस्य साहाय्येन) गत, आगामि। अभवत्। क्व प्रयोगः (कोष्ठकस्य साहाय्येन)। यदा - तदा। बन्धुवाचकशब्दाः। वेशभूषणानां नामानि। वर्णाः। रुचयः। क्रीडा - एकश्वासेन सङ्ख्याकथनम्। कथा। पञ्च वाक्यानि।

यूनिट - 5 10 व्याख्यान

नूतनम्, पुरातनम्, बहु, किञ्चित्, दीर्घः, ह्रस्वः। उन्नतः, वामनः। स्थूलः, कृशः। एतादृश, तादृश, कीदृश? तुमुन् (कोष्ठकस्य साहाय्येन)। किन्तु। निश्चयेन। बहुशः, प्रायशः। किल, खलु। शक्नोति। विशेषणविशेष्यभावस्य अभ्यासः। (प्रथमाविभक्तौ) सः उत्तमः बालकः। सा उत्तमा बालिका। तत् उत्तमं पुस्तकम्। इव। विनोदकणिका। (गतवान् 'इव' अभिनयं कृतवान्!) अपेक्षया। पशूनां नामानि। अवयवानां नामानि। वाक्यविस्तारणाभ्यासः। (सः मम पुस्तकं प्रातःकाले पञ्चवादने पठितवान्।) इतः पूर्वम् - इतः परम्। 'रामकृष्ण' सङ्ख्याक्रीडा। कथा। षट् वाक्यानि। क्त्वा - तुमुन् - परिवर्तनाभ्यासः। बहिः, अन्तः। रिक्तम्, पूर्णम्। इतोऽपि। इत्युक्ते। अन्ते। चेत् - नो चेत्। आरोग्यसम्बन्धिशब्दाः - वैद्यरोगिसम्भाषणम्। प्रश्नोत्तरस्पर्धा। ऋषीणां नामानि। कथा - शिक्षकः एका कथां वदति। अनन्तरं छात्रेषु एकैकः तस्याः कथायाः एकैकं वाक्यम् उक्त्वा कथां सम्पूर्णां करोति। सङ्ख्या - दीर्घसङ्ख्यापाठनम्। प्रश्नोत्तरम्। क्रीडा - (गणद्वये नामस्मरणक्रीडा) कथा। पुस्तकानां परिचयः। सप्त वाक्यानि।

यूनिट - 6 10 व्याख्यान

वारम्। अतः - यतः परिवर्तनाभ्यासः। यद्यपि, तथापि। यत्, तत्। कति - कियत् - एतयोः भेदज्ञापनम्। यावत्, तावत्। यत्, तत्। यः, सः। या, सा। अस्माकम्। चर्चा। सङ्ख्या - 'शतायुः - गतायुः' क्रीडा। विनोदकणिकाकथनम्। कथा। अष्ट वाक्यानि। चित्। द्वयम्। (पुस्तकद्वयम्, बालकद्वयम्) सङ्ख्यासु लिङ्गभेदः। एकः - एका - एकम् द्वयम् - द्वयम् - द्वयम् त्रयः - तिस्रः - त्रीणि, चत्वारः - चतस्रः - चत्वारि शिक्षकः - अहं वैद्यः - मम नाम सुरेशः (छात्राः तमुद्दिश्य प्रश्नान् पृच्छेयुः।) अर्थम् (समाजार्थम्, संस्कृतकार्यार्थम्...)। तव्यत् - अनीयर्। अनन्त्यकथारचना। सङ्ख्यान्वेषणम् (क्रीडा)। छात्रैः सह प्रश्नोत्तरम्। समाजनिधिविषये पुनःस्मरणम्। पत्रलेखनम्। दूरवाणीसम्भाषणम्। मार्गनिर्देशः - कुत्र गन्तव्यम् इत्यादि। तव्यत् अभ्यासार्थम् - अद्य किं किं करणीयम्? सान्दर्भिकभाषणम् - 1. प्रवासात् प्रतिनिवर्तनस्य। 2. आपणिकस्य इत्यादि। क्रीडा - सङ्ख्यायोजनम् (गणद्वये)। शुभाशयाः। असत्यकथनम् / कल्पनाकथनम्। पत्राचारप्रगतशिक्षणादिविषये सूचना।

सन्दर्भ ग्रन्थ -

अभ्यासपुस्तकम् - संस्कृतभारती, बंगलुरु